

аспектом діяльності працівників шкіл для населення, зайнятого на виробництві було залучення працюючої молоді та дорослого населення до навчання.

Список використаних джерел

1. Збірник наказів та інструкцій МО УРСР. – К., 1967. – 140 с.
2. Стафеев І. Організація набору і збереження контингентів учнів шкіл працюючої молоді / Стафеев І.І. – К., 1968. – 240 с.
3. Давидов А. Ширшає виднокруг / Давидов А. – К., 1967. – 140 с.
4. Курочка О. З досвіду боротьби за сталий склад учнів школи робітничої і сільської молоді / Курочка О.Г. // Радянська школа. – 1955. – № 7. – С. 19–20.
5. Коммановський Б. Навчальні комбінати – нова форма освіти дорослих / Коммановський Б.М. // Радянська школа. – 1964. – № 1. – С. 97–99.
6. Архів міністерства освіти УРСР (далі – АМО УРСР). – Ф. 1. – Оп. 3. – Спр. 1088. – Арк. 40.
7. Радянська школа. – 1960. – № 7. – С. 39.
8. Навчально-виховна робота в школах робітничої і сільської молоді. – К., 1962. – С. 115.
9. АМО УРСР. – Ф. 1. – Оп. 3. – Спр. 638. – Арк. 92.
10. Вечірня середня школа. – 1967. – № 4. – С. 4.
11. Вечірня середня школа. – 1967. – № 3. – С. 20.

Валентина Конох

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В ВЕЧЕРНЮЮ ШКОЛУ УССР В 1957–1964 ГОДАХ

В статье проанализированы основные направления учебной и воспитательной работы в школах работающей молодежи в эпоху "оттепели". Показано внутреннее содержание педагогического процесса, его направления и внешние факторы, которые влияли на эффективность обучения и воспитания молодежи, сочетающей работу и учебу.

Ключевые слова: учебно-воспитательная работа, УССР, вечерние школы, период "оттепели", работающая молодежь.

Valentyna Konuh

THE MAIN DIRECTION OF THE EDUCATIONAL AND AN EDUCATE WORK IN THE NIGHT-SCHOOLS IN 1957–1964

The article analyzes the basic areas academic and educational work in schools of young workers during period of the "Vidlyga". Displaying internal contents of communication, its direction and external factors affecting the efficiency of teaching young people that combine education and work.

Key words: training and educational activity, the USSR, evening schools, period "vidlyga", young workers.

УДК 94 (477) "1960/1980":2:06. 076

Ольга Радченко

ПИТАННЯ РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ В ЕКСКУРСІЙНІЙ РОБОТІ З ІНОЗЕМНИМИ ТУРИСТАМИ В УРСР У 1960–1980-ТІ РР.

У статті досліджено тему релігії та церкви в екскурсійній роботі з іноземними туристами, провідною організацією у сфері міжнародного туризму СРСР, ВАТ "Інтурист". Проаналізовано історіографію щодо святкування 1500-ліття Києва, 1000-ліття хрещення Руси-України.

Зазначено, що доба перебудови та гласності певною мірою змінила програму перебування іноземних туристів в УРСР на користь ознайомлення із стародавню історією та культурою Київської Руси.

Ключові слова: релігія, церква, екскурсійна робота, іноземні туристи, УРСР.

Тема відносин держави і церкви в СРСР, зокрема в УРСР, щодо ознайомлення з нею іноземних туристів у 1960–1980-х рр., донині залишається в історичній науці недослідженою.

Проте завдяки ознайомленню з архівними матеріалами Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) та Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) вона може відкрити дослідникам багато нового цікавого матеріалу з новітньої історії і доповнити загальну характеристику змін у громадському та

політичному житті, що відбувалися в умовах "хрущовської відлиги", а потім "брежнєвського застою" та "горбачовської перебудови та гласності".

Мета статті – дослідити питання релігії та церкви в екскурсійній роботі з іноземними туристами в УРСР у 1960–1980-ті рр.

Зрозуміло, що в умовах панівної ідеології часів "розвиненого соціалізму" усі дослідження відносин між державою та церквою у СРСР носили атеїстичний характер та виправдовували політику тиску з боку держави на віруючих.

Тому особливий інтерес для нас представляють роботи західних дослідників 1980-х рр., серед яких передусім слід назвати канадського ученого українського походження Д. Поспеловського, погляди якого викладені у монографії "Тоталітаризм і віросповідання", згодом виданої у Москві [1]. На його думку, саме святкування 1000-річчя хрещення Русі стало важливою віхою виходу православної церкви з-під диктату тоталітарної системи: "Рубіж 1986–1987 рр. можна вважати поворотним моментом у положенні релігії і віруючих у СРСР. В умовах кризи радянського суспільства, що відверто поширювалася, тобто кризи марксистсько-ленінської системи у всіх її проявах, Горбачову потрібна була хоч якась підтримка народу, а особливо інтелігенції" [2].

Уявлення про західні дослідження теми також доповнює стаття Н. Шліхти "Становище церкви в радянській державі: критичний огляд окремих англійських праць", що знайомить, зокрема, із збіркою "Церква, національність і держава в Росії та Україні" на основі матеріалів конференції, проведеної Кестонським інститутом та школою слов'янських та східноєвропейських досліджень Лондонського університету в липні 1988 р., на якій Україна привернула особливу увагу, оскільки, за словами одного з ініціаторів конференції Дж. Госкіна "подвійна ідентифікація релігії з нацією та релігії з державою є особливо проблематичною в Україні" [3, с. 495].

Автор статті також аналізує працю англійського дослідника Дж. Андерсона "Релігія, держава і політика в Радянському Союзі та державах-спадкоємцях: 1953–1993" (1994 р.), у якій подано політичні аспекти взаємовідносин між державними органами СРСР та церквою від "хрущовського наступу" до зменшення темпів цього наступу в брежнєвську добу та до лібералізації взаємин і співробітництва в горбачовську, коли основним чинником змін у відносинах між державою та церквою стала гласність, яка зробила релігійну політику предметом публічного обговорення [3, с. 481].

Праця Дж. Елліс "Російська православна церква: сучасна історія", що вийшла у 1986 р., присвячена феномену "релігійного ренесансу" на прикладі історії церкви в Україні, беручи до уваги найбільшу кількість діючих церков та монастирів [3, с. 495].

Значний інтерес для дослідника представляє стаття професора з Німеччини, знавця історії туризму в країнах Східної Європи Кр. Ноака "Туризм в Росії та СРСР як предмет історичного дослідження", який зазначав, що з погляду суб'єктивного світосприйняття, радянські громадяни ніколи не жили краще, ніж у перше десятиріччя за часів Л. Брежнєва. Терор та безперервна соціальна, економічна та військова мобілізація суспільства при Й. Сталіні зникли. Радянський туризм проголосив значні будівельні майданчики, промислові комплекси, пам'ятки війни туристичними об'єктами та скерував саме до них потоки прочан, відволікаючи їх від церков, монастирів та дореволюційних пам'яток історії і культури [4, с. 21].

Із здобуттям Україною незалежності, з'являються фундаментальні праці з історії релігії у самій Україні, серед авторів котрих слід назвати, передусім А. Колодного, який розглядає ставлення радянської влади до церкви та релігії у післявоєнний період до кінця 1980-х рр. як період постійного тиску на церкву внаслідок ортодоксальної більшовицької оцінки релігійності як реакційного явища. Поруч з тим "великий потенціал церкви максимально використовувався спецслужбами СРСР у зовнішньополітичній діяльності РПЦ, для контрпропагандистської роботи за кордоном. Позитивним для православної церкви наслідком такого "одержавлення" спостерігалось пом'якшення у 70–80-ті роки репресивної політики радянської влади щодо неї, хоча репресії не було відмінено зовсім.

І навіть помпезне святкування 1000-ліття хрещення Русі (розумілося як хрещення сучасної Росії, адже основні урочистості проходили в Москві) не зняли, а, навпаки, загострили ситуацію в Україні, оскільки часткові заходи влади, спрямовані на поліпшення становища церкви, не виходили за межі старого розуміння суті й ролі релігії в суспільстві" [5, с. 552].

Значний внесок у дослідження тисячоліття хрещення Русі зроблено українським науковцем Ю. Недужко у книзі "Тисячоліття хрещення Русі-України. Відзначення світовою громадськістю всесвітньо-історичної події" [6].

Слід прийняти до уваги й оцінку подій 1980-х рр., яку надав Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет (Денисенко), тодішній митрополит Київський і Галицький, один із організаторів святкування хрещення на церковному рівні. Він підкреслив значення того, "що Європа, Америка, розуміли значення цього ювілею у житті цілого світу й особливо Радянського Союзу. Тому, на дивно

для нас, увесь світ заходився відзначати ювілей: католицька церква, протестантські церкви. Навіть в Азії та Африці заговорили про це свято. Вони підключилися до урочистостей, почали проводити різноманітні богословські, історичні, політологічні конференції. Ми зі свого боку також почали організовувати подібні зустрічі та запрошувати представників різних церков, богословів, істориків. До речі, перша конференція, що носила історичний характер, пройшла саме у Києві. Як мені тепер здається, ідеологічні центри Заходу також оцінили значення ювілею Хрещення Русі та всіляко сприяли його популяризації" [2].

На думку першого Президента України Л. Кравчука, який брав участь у ювілейних заходах у якості секретаря ЦК КПУ, з метою "применшити значення Києва, Московська патріархія приймає "соломонове" рішення – головне святкування провести в Москві, а в Ленінграді, Мінську і Києві – історичну подію "відзначити" [7].

Історичний екскурс щодо святкування 1500-річчя Києва представлений у статті Я. Ісаєвича "Ювілей міст...". Автор стверджував, що ініціаторами ювілею виступили тодішній перший секретар ЦК КПУ В. Щербицький за підтримки істориків П. Толочка та Б. Рибаківа. Незважаючи на відсутність наукового обґрунтування дати виникнення Києва, Москва підтримала ініціативу і дозволила дипломатам УРСР офіційно поставити питання відзначення ювілею на міжнародному рівні. На пропозицію УРСР Генеральна конференція ЮНЕСКО прийняла резолюцію, якою запропонувала державам-членам ЮНЕСКО і міжнародним організаціям взяти участь у святкуванні 1500-річчя міста Києва і популяризувати цю подію за допомогою засобів масової інформації [8, с.79]

Наведений аналіз історіографічних джерел допомагає зрозуміти зміни, що відбулися у пропагандистській роботі з іноземними туристами в Українській РСР, адже до початку 1980 рр. її основним змістом було ознайомлення іноземців з досягненнями соціалізму, рішеннями з'їздів КПРС, з її зовнішньою та внутрішньою політикою, зі святкуванням видатних дат з історії СРСР та міжнародного комуністичного руху, з напрямками співпраці соціалістичних країн тощо.

Ця ідеологічна складова закріплювалась у положенні про республіканське управління з іноземного туризму при Раді Міністрів УРСР, створеного на базі Всесоюзного акціонерного товариства "Інтурист", починаючи з 1964 р. На виконання цих завдань у республіці працював складний механізм, очолюваний ЦК КПРС та ЦК КПУ, і який включав в себе не тільки відповідні структури самого управління з іноземного туризму в Москві та Києві, але також спілки дружби СРСР з багатьма країнами, передусім, соціалістичними, та деякими капіталістичними, такими, як наприклад, Італія, Франція, Фінляндія, а також спілки "Знання", що відповідала за лекторську роботу та "Україна", для роботи з іноземцями українського походження.

Теми історії України розглядалися лише в аспектах історичних зв'язків українського та російського народів та радянської доби. Відносини держави та церкви не входили до затверджених екскурсійних програм для іноземців, так само як і відвідування діючих пам'яток сакрального мистецтва: церков та монастирів. Тема становища релігії у радянському суспільстві викликала у багатьох туристів, особливо з капіталістичних країн, інтерес, про що свідчать їх питання до гідів, наприклад, у Закарпатській області: "У якому стані знаходиться церква, яка релігія є панівною"? У Харкові: "Чому іноземні туристи не мають змоги оглянути Покровський та Успенський собори"? "Чому в СРСР люди носять хрестики таємно, ховаючи їх під одягу"? "Чи є у Харкові синагога"?

Відкритий у квітні 1975 року Державний музей книги та книгодруку на території Києво-Печерського історико-культурного заповідника не викликав цікавості з боку туристів, водночас вони самостійно оглядали та фотографували унікальні історико-архітектурні пам'ятки Лаври [9, арк. 76].

Ставлення радянської держави до релігії, віруючих найбільш хвилювало туристів українського походження з Канади, США та деяких інших країн. Це пояснюється не тільки потребою у національній самоідентифікації, але й тією роллю, що відігравала церква у житті діаспори. Як вказують історики В. Трощинський та А. Шевченко "від самого початку життя в Америці церква була для українців не тільки місцем відправлення релігійних обрядів, а й центром громадського та культурного життя... Українські священики були не тільки духовними лідерами вірних. Вони були лідерами громади в цілому: засновували різноманітні об'єднання, зокрема товариства взаємодопомоги, друкували газети, матеріально підтримували заняття мистецтвом тощо" [10, с.68].

З іншого боку, священики, за словами туристів, намагалися відвернути українців діаспори від поїздки до СРСР, мотивуючи можливим неповерненням. Проте кількість туристів, які прагнули відвідати рідні місця, зростала щорічно. Саме для них питання національно-державної незалежності пов'язувалось не тільки зі статусом української мови, але також із правом на вільне віросповідання [11, арк. 10].

На початку 1980-х рр. політика "Інтуристу" щодо маршрутів та програм перебування туристів зазнала істотних змін. Відповідно до доручення Ради Міністрів УРСР від 7 лютого 1980 р. "Інтурист" спільно з Українською республіканською радою з туризму та екскурсій провадив розробку

туристичного маршруту "Давньоруське намисто" за зразком "Золотого кільця" навколо Москви. Маршрут охоплював Київську, Чернігівську, Сумську та Черкаську області. Разом із Чернігівським облвиконкомом проектувався туристичний комплекс "Інтуристу" на базі колишнього Тройце-Іллїнського монастиря у Чернігові [12, арк. 68].

Окремо проводилися екскурсії Софійським музеєм, Андріївською, Кирилівською церквами, Києво-Печерським історико-культурним заповідником, Музеєм історичних коштовностей, Музеєм народної архітектури та побуту УРСР.

Включення до екскурсії Києвом Андріївської церкви викликало у віруючих туристів негативні емоції, оскільки вона діяла лише як музей. Шляхом маршруту до Софіївського собору або до Києво-Печерської Лаври гіді намагалися виправити ситуацію і переводили тему церкви та релігії на тему соціалістичних обрядів, таких як, урочиста реєстрація новонароджених, церемонія одруження, розповідали про підготовку до 1000-річчя хрещення Русі, ювілейну комісію, очолювану Патріархом Пименом, помісний собор у Москві тощо [13, арк. 29].

Значною подією у ювілейному календарі стало 1500-річчя Києва, що широко святкувалося у 1982 р. Щодня у столиці УРСР перебувало 1400–1600 іноземних туристів, яким проводилися тематичні екскурсії "Києву – 15 століть" та "По стародавній столиці Київської Русі", під час яких вперше з дозволу ідеологічного апарату СРСР легально висвітлювалися питання стародавньої історії.

Театралізовані заходи на республіканському стадіоні з виносом прапора перемоги та прапора "Аврори" за участю молоді та дітей справили вагоме враження на багатьох туристів із капіталістичних країн, за словами яких, не можна уявити собі нічого подібного, ані у Франції, ані у Німеччині, де все "отруєно егоїзмом та пристрастю до накопичення" [14, арк. 110].

Основні напрямки пропагандистської роботи усередині 1980-х рр. визначала ідеологічна рада та партійно-господарський актив Держкомітету з іноземного туризму при СРСР на підставі рішень пленуму ЦК КПРС у червні 1983 року, присвяченого, поліпшенню ідеологічної роботи та посиленню її впливу на іноземних туристів. Пленум визначив завдання пропагандистської та так званої "контрпропагандистської діяльності". Як і раніше, Комуністична партія вимагала від ідеологічних працівників широко показувати історичні та сучасні досягнення багатонаціональної культури народів СРСР, глибоко аналізувати та узагальнювати ефективність проведення інформаційно-пропагандистської роботи.

Особливої уваги вимагало святкування 1000-річчя християнства на Русі у 1988 р. радянська пропагандистська машина вбачала прояв ідеологічної боротьби на релігійну основу. Захід звинувачував СРСР у насильницькому викорінюванню релігії, у переслідуванні за віру, у відсутності свободи совісті та вимушеному атеїзмі. Заради підготовки гідів-перекладачів у Києві, на який очікувалось найбільше навантаження у зв'язку з видатною датою, було прийнято постанову республіканського Головного управління з іноземного туризму "Щодо організації лекторію з наукового атеїзму для гідів-перекладачів Київського об'єднання "Інтурист" [15, арк. 21]. Окрім того, у роботі республіканської школи методиста брали участь працівники ЦК КПУ, Міністерства закордонних справ, завідувачі відділами Ради у справах релігії при Раді Міністрів УРСР [17, арк. 5].

Наслідком певної лібералізації у відношенні до релігії стала поява груп туристів-представників різних релігійних організацій в СРСР на початку 1980-х рр. Зокрема, у квітні 1982 р. у Києві перебувала група керівників баптистських союзів і церков США. Їй, правда, було відмовлено у відвідуванні молитовних будинків під тим приводом, що це не обумовлено придбаним туром, але стримати і проконтролювати поведінку туристів, так само як і у випадку з туристами українського походження у їх бажанні зустрітись із родичами, органи радянської влади були не в змозі: відмовившись від екскурсії на виставку досягнень народного господарства, у неділю туристи самостійно відвідали молитовні будинки [14, арк. 97].

У березні 1984 р. в Одесі та Києві перебував так званий "Караван миру і дружби" у складі 11 канадців, 3 громадян США, 1 громадянки Норвегії – квакерів, духоборів, менонітів, що додержувалися пацифістських позицій. У червні 1984 р. 120 служителів культу та активістів Національної ради церков Христа у США відвідали Київ, Харків, Одесу з офіційно проголошеною метою встановити контакти з представниками релігійних організацій заради спільної боротьби за мир та запобігання ядерній катастрофі [16, арк. 38].

Серед французьких туристів, які брали участь у турі "По стародавніх російських містах" у 1987 р, були історики мистецтва, у тому числі віруючі російські емігранти, спілкування з якими потребувало від гідів компетентності з історії релігії, мистецтва, знання тематики і символіки ікон, настінних розписів. Водночас гіді не мали права відмовитись від традиційної пропаганди переваг соціалізму та політики радянської держави у відношенні до церкви, що за їх власним свідченням, викликало у туристів обурення [13, арк. 32].

Отже, питання релігії та церкви в екскурсійній роботі з іноземними туристами в УРСР упродовж 1960–1980 рр. ознаменувало певну лібералізацію відносин між державою та церквою, викликало непідробний інтерес з боку Заходу, іноземних туристів. Враховуючи те, яку роль відігравала церква у житті діаспори, право на свободу совісті набувало особливого значення для туристів українського походження.

Відбулися зміни у маршрутах та програмах перебування туристів в Українській РСР на користь ознайомлення з пам'ятками сакрального мистецтва. Це потребувало додаткової підготовки гідів-перекладачів, у якій брав участь радянський пропагандистський апарат, адже певні поступки мали місце лише в контексті перманентної ідеологічної боротьби протилежних систем.

Під гаслом боротьби за мир до СРСР допускалися представники різноманітних релігійних течій. Спроби обмежити їх контакти з віруючими, зазвичай, були невдалими.

Список використаних джерел

1. Поспеловский Д. Тоталитаризм и вероисповедание / Дмитрий Поспеловский. – М.: Библейско-богословский институт им. св. ап. Андрея., 2003. – 655 с.
2. Патріарші ювілеї: Патріарх Філарет про два святкування Хрещення Русі: Інтерв'ю [Електронний ресурс] / Українська православна церква, Київський патріархат. – Режим доступу: <http://old.cerkva.info/2009/09/01/intervju.html>.
3. Шліхта Н. Становище церкви в радянській державі: критичний огляд окремих англомовних праць / Наталя Шліхта // Український археографічний щорічник. – Т. 10. – Нова серія: Випуск 7. – Український археографічний збірник. – Т. 10. – Київ – Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2002. – С. 479–495.
4. Noack Christian. Tourismus in Russland und der UdSSR als Gegenstand historischer Forschung. Ein Werkstattbericht [Електронний ресурс] // Archiv für Sozialgeschichte. – 2005. – № 45. – S. 477–498. – Режим доступу: library.fes.de/pdf-files/netzquelle/x-01095/2005-bingen.pdf.
5. Історія релігії в Україні: Колективна монографія / За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. – К.: Знання, 1999. – 735 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
6. Недужко Ю. Тисячоліття хрещення Руси-України. Відзначення світовою громадськістю всесвітньо-історичної події / Юрій Недужко. – Луцьк: РВВ "Вежа" Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2003. – 200 с.
7. Інтерв'ю з Л. Кравчуком // Щоденна українська газета "День". – 30 травня 2008. – № 94.
8. Ісаєвич Я. Ювілеї міст... // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Випуск 16 (1). – К.: Інститут історії України НАН України, 2007. – С. 75–87.
9. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4672. – Оп. 1. – Спр. 251. – 98 арк.
10. Трощинський В.П. Україна крізь віки: Українці в світі: в 15 т. / В.П.Трощинський, А.А.Шевченко. – К.: Видавничий Дім Альтернативи, 1999. – Т. 15. – 352 с.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1775. – 127 арк.
12. ЦДАВО України. – Ф.4672. – Оп. 1. – Спр. 481. – 132 арк.
13. Там само. – Спр. 663. – 47 арк.
14. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 2450. – 154 арк.
15. Там само. – Ф. 4672. – Оп. 1. – Спр. 530. – 29 арк.
16. Там само. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 2769. – 101 арк.
17. ЦДАВО України. – Ф. 4672. – Оп. 1. – Спр. 660. – 92 арк.

Ольга Радченко

ВОПРОСЫ РЕЛИГИИ И ЦЕРКВИ В ЭКСКУРСИОННОЙ РАБОТЕ С ИНОСТРАННЫМИ ТУРИСТАМИ В УКРАИНСКОЙ ССР В 1960–1980-Е ГГ.

В статті досліджено тему релігії та церкви в екскурсійній роботі з іноземними туристами, ведучою організацією в сфері міжнародного туризму СРСР, ОАО "Інтурист". Проаналізована історіографія по празднованню 1500-ліття Києва, 1000-ліття крещення Руси-України. Указано, що епоха перестройки та гласності в одній частині змінила програму перебування іноземних туристів в СРСР в інтересах ознайомлення з древньою історією та культурою Київської Руси.

Ключевые слова: религия, церковь, экскурсионная работа, иностранные туристы, УССР.

Olga Radchenko

CHURCH AND RELIGION IN EXCURSION SERVICES TO FOREIGNERS IN UKRAINE IN 1960-80 TH

The article deals with subjects of Church and religion in excursion services to foreigners, rendered in Ukraine by OJSC "Intourist", the leading organization in the field of foreign tourism in USSR. The emphasis is made on analysis of historiography of celebrations of 1000 years of baptizing of Rus-Ukraine, 1500 years of Kiev. It is also noted, that in USSR in the time of M.Gorbachev certain concessions were made in programmes of staying towards better presentation of ancient history and culture of Kiev Rus.

Key words: Church, religion, foreign tourism, programmes of staying, USSR.